

Rachel M. McCleary (născută în 1953) este lector în cadrul Departamentului de Științe Economice de la Universitatea Harvard. Lucrările sale abordează probleme specifice sociologiei, științelor politice și economiei. Printre lucrările publicate de Rachel M. McCleary se numără *Seeking Justice: Ethics and International Affairs* (1992) și *The Oxford Handbook of the Economics of Religion* (2011).

Robert J. Barro (născut în 1944) este Paul M. Warburg Professor al Departamentului de Științe Economice de la Universitatea Harvard și coeditor al prestigioasei publicații *Quarterly Journal of Economics*. A alcătuit lucrări importante despre dinamica piețelor, politicile monetare, iar împreună cu Rachel M. McCleary a cercetat complexa relație dintre religie și economie. A publicat opere ca: *Money, Expectations, and Business Cycles* (1981), *Nothing Is Sacred: Economic Ideas for the New Millennium* (2002), *Education Matters: Global Schooling Gains from the 19th to the 21st Century and Economic Growth* (2015).

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	7
Prefață	17
1. Piața religiei	21
2. Ce factori determină religiozitatea?	38
3. Religia și creșterea economică	76
4. Islamul și creșterea economică	106
5. Religia de stat	134
6. Cluburile religioase, organizațiile teroriste și budismul tibetan	165
7. Sfințenie și competiție	193
8. Avuția religiilor	219
Bibliografie	237
Indice	253

PREFAȚĂ

În timp ce sociologii și economiștii care au studiat religia înaintea noastră au aplicat acesteia principiile și conceptele economice pornind de la premisa că fenomenul religios este un construct social, noi am încercat o abordare diferită, bazată pe o combinație a instrumentelor specifice pregătirii noastre academice (cea de economist, a lui Robert, și cea de filozof, a lui Rachel). De pildă, am luat ca punct de plecare teza lui Max Weber (1864–1920) potrivit căreia credințele religioase îi motivează pe oameni să fie productivi, însuflându-le valori precum perseverența, integritatea și chibzuința. Și apoi analiza noastră s-a concentrat asupra rolului pe care îl au credințele religioase – în special acelea în viața de apoi (rai și iad) – în fundamentarea și dezvoltarea profilului psihologic și a trăsăturilor de caracter ale indivizilor. Potrivit studiului nostru, participarea la activitățile religioase formale, educația religioasă și timpul dedicat rugăciunii personale sunt importante în principal pentru că influențează credințele religioase și trăsăturile de caracter. De fapt, ne putem imagina că există o funcție de producție religioasă, în care timpul și alte resurse reprezintă input-uri sau datele de intrare, iar credințele și valorile sunt principalele output-uri sau datele de ieșire. Acestea influențează productivitatea, care, la rândul ei, influențează creșterea economică.

Capitolele din această carte sunt bazate pe articole pe care le-am publicat în decursul a 16 ani de colaborare. Începem prin a prezenta aparatul conceptual de bază, pe care îl folosim

de-a lungul studiului nostru. Ne propunem să discutăm în principal legătura dintre religie și comportamentul economic, având în vedere o relație de dublă cauzalitate: pe de-o parte, efectele creșterii economice asupra religiei și, pe de altă parte, modul în care religiozitatea influențează creșterea economică. Cercetarea noastră și aparatul conceptual utilizat se bazează pe teza lui Adam Smith cu privire la competiție, din cartea sa *Avuția națiunilor*, și pe viziunea lui Max Weber asupra credințelor și trăsăturilor de caracter din cartea sa *Etica protestantă și spiritul capitalismului*. Introducem însă în cercetarea noastră și analizele sociologice și economice moderne. Plecând de la acest cadru conceptual, ne concentrăm apoi asupra altor teme care dezvoltă atât ideile noastre, cât și pe cele ale altor cercetători din domeniu.

Începând cu anul 2001, am ținut o serie de seminarii la Harvard despre economia politică a religiei, cu sprijinul fundațiilor John Templeton, Lynde and Harry Bradley, Paul M. Warburg (Harvard) și al decanatului Universității Harvard. Sute de cercetători și studenți au participat și și-au prezentat lucrările în cadrul acestor seminarii dar și al celor două conferințe pe care le-am ținut la Harvard Divinity School. Le suntem recunoscători tuturor participanților pentru că ne-au împărtășit ideile lor, dând naștere unor discuții interesante care ne-au ajutat să înțelegem mult mai multe despre domeniul nostru de cercetare. Și, cel mai important, le mulțumim pentru contribuțiile semnificative pe care le-au adus studierii economiei și sociologiei religiei.

Le suntem profund îndatorați colegilor noștri de la Harvard, William Hutchison (care între timp s-a stins din viață), David Hall, Paul Peterson, Leonard van der Kuijp, Asim Khwaja, Filipe Campante, David Yanagizawa-Drott, Edward Glaeser și Nathan Nunn pentru ardoarea intelectuală, sprijinul și contribuțiile aduse. Robert Ekelund, Robert Hébert și Robert Tollison (care între timp s-a stins de asemenea din viață) au fost cei care ne-au încurajat de la început să ne angajăm în această cercetare.

Am avut ocazia de a lua parte la o serie de discuții deosebit de utile cu numeroși studenți și colegi, motiv pentru care vrem să ne exprimăm recunoștința. Datorăm nenumărate mulțumiri următorilor: Laurence Iannaccone, Sascha Becker, Timur Kuran, Murat Iyigun, Eli Berman, Evelyn Lehrer, Mark Chaves, Roger Finke, Grace Davie, Charles Keyes, Jared Rubin, Sriya Iyer, Jose Ursúa, Ram Abramitzky, Paul Froese, Eric Chaney, Jonathan Fox, Daniel Chen, Davide Cantone, Ricardo Perez-Truglia, Brian Wheaton, Jason Hwang și Alexander McQuoid.

Dorim să-i mulțumim și lui Joe Jackson, senior editor la Princeton University Press, pe care l-am întâlnit pentru prima oară atunci când încă lucra la Oxford University Press. A fost o plăcere să colaborăm. Am primit cu plăcere și considerație comentariile și sugestiile celor doi evaluatori anonimi (credem totuși că e posibil să ne fi dat seama cine sunt) care au efectuat controlul științific al acestui manuscris și care au contribuit astfel nemijlocit la îmbunătățirea calității lucrării noastre.

1. PIAȚA RELIGIEI

Ne aflam împreună la medic, în sala de așteptare, când un bărbat și fiul său au intrat și s-au așezat pe scaunele din fața noastră. După câteva momente, bărbatul i s-a adresat lui Robert: „Mi se pare că sunteți preot“. Luat prin surprindere, Robert l-a întrebat ce îl face să creadă asta. „Sunteți îmbrăcat în negru, iar pantofii dumneavoastră sunt tociți de la îngenuncheat“.

Reacția bărbatului care l-a confundat pe Robert cu un preot nu este diferită de cea a participanților la cursurile și seminariile noastre de religie și economie; aceștia cred că suntem membri ai clerului sau credincioși practicanți. În mod inevitabil, ajungem să fim întrebați în legătură cu credințele noastre religioase. Un răspuns pe care obișnuim să îl dăm în astfel de situații este să facem o analogie cu unul dintre colegii noștri care se ocupă cu analiza economică a infracțiunii și criminalității. În cadrul seminariilor sale pe acest subiect, nimeni nu își pune întrebarea dacă acesta ar putea fi un infractor. Așadar, de ce ar fi diferit cazul analizei economice a religiei?

Există motive întemeiate pentru care cercetarea academică a religiei din perspectiva științelor sociale are ceva aparte față de alte domenii. Religia este ceva foarte personal. Tocmai de aceea, reacțiile de felul celor de mai sus nu sunt nerezonabile sau inadecvate. Credința personală are un impact semnificativ asupra vieții de zi cu zi a fiecăruia. Este firesc ca oamenii să încerce să înțeleagă cum religiozitatea influențează întrebările care stau la originea cercetărilor noastre, cum ne formează

modul în care privim credințele, ritualurile și organizațiile religioase, și care este relevanța contribuției noastre la explicarea fenomenelor religioase. Mulți cred că, dacă un cercetător este ateu, atunci acestuia îi va fi greu să accepte că religia poate avea un rol pozitiv în viața oamenilor; și, invers, dacă cineva este credincios, atunci îi va fi greu să admită posibilitatea ca religia să aibă efecte negative.

O altă presuposiție din spatele întrebărilor referitoare la credințele noastre este aceea că religia este un construct cultural, un vestigiu arhaic al societăților primitive, asemănător superstițiilor și spiritualismului *New Age*. În această viziune, religia este irațională. Prin urmare, cercetătorii care sunt religioși își compromit capacitatea de a analiza obiectiv relația dintre religie și economie politică. În situația în care convingerile religioase ocupă un loc central în viața cercetătorului, el nu va fi capabil să sesizeze că acestea au atât efecte pozitive, cât și negative asupra comportamentului individual și instituțiilor.

Mulți atei, precum fizicianul Carl Sagan și filozoful Tim Crane, au o atitudine tolerantă și respectuoasă față de religie. Spre exemplu, Sagan [2006, pp. 148–168] susține că existența lui Dumnezeu nu poate fi nici dovedită, nici infirmată; numai conceptualizările și doctrinele religioase pot fi evaluate. La această concluzie au ajuns în trecut și alți gânditori, cum ar fi Sigmund Freud. Asemenea lui Freud, Sagan consideră că unele aspecte ale religiei, în special rugăciunea, pot avea efecte pozitive, inclusiv asupra celor care nu cred în Dumnezeu. Importanța rugăciunii pentru necredincioși a fost confirmată de un studiu recent în Marea Britanie; un sfert dintre atei și agnostici au afirmat că se roagă chiar dacă nu cred în Dumnezeu sau în existența oricărei alte divinități care să le asculte rugăciunile (Alex Green, 2018).

Ca ateu, Crane (2017) privește religia dintr-o perspectivă științifică, postmodernă. Religia, asemenea științei, încearcă să ordoneze haosul, să explice realitatea prin intermediul

„adevărurilor“ transcendente și al credinței. Crane afirmă că diferența dintre religie și știință este aceea că, deși amândouă sunt interesate de explicarea lumii, religia acceptă cu mai multă ușurință neinteligibilul, în timp ce știința se străduiește să îl deslușească.

În calitatea noastră de cercetători observăm și consemnăm obiectiv faptele, însă suntem și participanți activi la ele. Potrivit filozofului Stephen Toulmin (1982, pp. 209–210), „Suntem parte din lumea pe care o studiem și, oricare ar fi cunoașterea științifică la care ajungem, trebuie să fie de așa natură, încât la ea să aibă acces și cei care se află în interiorul acestei lumi“. Așadar, ca oameni de știință, venim cu propriile perspective și puncte de vedere, determinând prin ele contextul și circumstanțele investigației. În același timp însă avem și responsabilitatea de a fi conștienți de propriile presupoziii și de modul în care le-am putea pune sub semnul întrebării, dacă rezultatele empirice obținute de noi sau de alți cercetători o cer.

Un alt filozof, Thomas Nagel (1986), care a încercat să găsească un echilibru între cunoașterea subiectivă și cea obiectivă, argumentează în favoarea unei perspective obiective: „Uneori, adevărul este cel mai bine înțeles dintr-o poziție detașată“. Datorită obiectivității se pot concepe teorii, se poate avansa în cunoaștere și, în cele din urmă, se poate ajunge la adevăr. Nagel crede că acest lucru poate fi dobândit printr-un proces treptat de detașare, dar nu de detașare totală. Aceasta din urmă ar fi o perspectivă falsă – o obiectivitate oarbă – și ar sfârși în eroarea carteziană: „Gândesc, deci exist“. În acest fel, „explorarea și reconfigurarea propriei gândiri“ ar fi tema cercetării, iar ipoteza de la care pornim ar deveni secundară. A face cercetări în domeniul religiei este ceva foarte delicat pentru că este ceva foarte personal. Însă suntem de acord cu Nagel în ceea ce privește necesitatea de a fi observatori obiectivi, imparțiali față de rezultatele obținute.

Un alt factor care distinge religia de alte domenii de cercetare este faptul că universitățile din întreaga lume, nu doar cele din Statele Unite ale Americii, separă științele naturale de științele umaniste. Metodele de cercetare în științele naturale și sociale, precum și subiectele considerate eligibile pentru „investigația științifică” sunt, în multe privințe, seculare. După cum spune Nagel (1986, p. 9), „Scientismul este o formă de idealism. [...] În varianta cea mai dogmatică, acesta afirmă că tot ceea ce există trebuie să fie în mod necesar inteligibil prin intermediul teoriilor științifice”. Până de curând, întrebările referitoare la religie au fost privite cu scepticism, fiind considerate în afara domeniului cercetării empirice și „științifice”.

Credem că abordarea noastră poate fi un corectiv al felului în care se studiază religia în învățământul superior. Cercetarea religiei din perspectiva științelor sociale este justificată și validă, întrucât încearcă să răspundă unor întrebări despre cum evoluează religiile, cum intră în competiție unele cu altele, cum ne influențează acestea viața de zi cu zi, și dacă și cum ne pot spori bunăstarea materială. Economia religiei nu este preocupată ca atare de teologie, doctrină și de conținutul credințelor religioase. Ea se concentrează mai degrabă asupra costurilor și beneficiilor de a avea anumite convingeri religioase și asupra modului în care convingerile influențează comportamentul uman. Suntem total de acord cu Charles L. Glenn (2017, p. 77), potrivit căruia seculariștii atât din afara, cât și din interiorul mediului academic, în încercarea lor de „a exclude alte viziuni asupra lumii din spațiul public, din instituțiile educaționale și din practicile asociațiilor voluntare nu fac nimic altceva decât să promoveze o formă de tiranie”. Ne dorim ca religia să fie inclusă printre temele de discuție din științele sociale, chiar și într-o instituție puternic secularizată, așa cum este Universitatea Harvard.

Care este, așadar, punctul nostru de vedere, în calitate de cercetători? Din ce perspectivă examinăm și în ce fel ne rapor-